

*Indywidualizacja procesu kształcenia
uczniów edukacji wczesnoszkolnej*

*Ujęcie z perspektywy międzyludzkich różnic
w zakresie zdolności kierunkowych*

NR 3297

Magdalena Christ

*Indywidualizacja procesu kształcenia
uczniów edukacji wczesnoszkolnej*

*Ujęcie z perspektywy międzyludzkich różnic
w zakresie zdolności kierunkowych*

Redaktor serii: Pedagogika
Ewa Wysocka

Recenzent
Elżbieta Jaszczyszyn

Spis treści

Wstęp	9
1. Indywidualizacja procesu kształcenia w edukacji wczesnoszkolnej	13
1.1. Międzyludzkie różnice indywidualne — perspektywa psychologiczna i pedagogiczna	14
1.2. Rozważania definicyjne	17
1.2.1. Proces kształcenia	17
1.2.2. Indywidualizacja i różnicowanie procesu kształcenia	20
2. Polityka oświatowa a indywidualizacja procesu kształcenia	28
2.1. Projekt MEN „Indywidualizacja procesu nauczania i wychowania uczniów klas I—III” w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (projekt systemowy)	29
2.2. „Ja i my” — program nauczania wraz z indywidualizacją procesu kształcenia i wychowania uczniów klas I—III	32
2.3. Inne wybrane programy i projekty edukacyjne realizowane w klasach I—III szkoły podstawowej	34
2.4. Uniwersytety dziecięce jako szansa na indywidualizację procesu kształcenia	38
2.5. Eksploratoria — parki (muzea) edukacyjne w służbie indywidualizacji procesu kształcenia	42
3. Zdolności i uzdolnienia uczniów	49
3.1. Zdolności, uzdolnienia, talent — rozważania definicyjne	50
3.2. Wybrane możliwości diagnozy zdolności kierunkowych uczniów	53
3.3. Zdolności i inne czynniki a osiągnięcia szkolne uczniów	58
4. Teoria inteligencji wielorakich Howarda Gardnera	64
4.1. Założenia teorii inteligencji wielorakich Gardnera	64
4.2. Zastosowanie teorii inteligencji wielorakich Gardnera na świecie — wybrane przykłady	72

4.3. Zastosowanie teorii inteligencji wielorakich Gardnera w Polsce — wybrane przykłady	78
4.4. Programy edukacji elementarnej oparte na teorii inteligencji wielorakich Gardnera	80
4.5. Teoria inteligencji wielorakich Gardnera w kontekście wybranych badań empirycznych	82
5. Koncepcja metodologiczna badań własnych	91
5.1. Charakterystyka badań własnych i ich cele	91
5.2. Problematyka badań	93
5.3. Zmienne i ich wskaźniki	96
5.4. Metody, techniki i narzędzia badawcze	101
5.5. Przebieg badań, charakterystyka terenu badań i próby badawczej	104
5.6. Sposoby analizy otrzymanych wyników	105
6. Czynniki determinujące zakres indywidualizacji procesu kształcenia uczniów edukacji wczesnoszkolnej	107
6.1. Zakres indywidualizacji procesu kształcenia ze względu na zdolności kierunkowe uczniów edukacji wczesnoszkolnej	107
6.2. Dodatkowe wykształcenie nauczycieli a zakres indywidualizacji z uwzględnieniem zdolności kierunkowych uczniów edukacji wczesnoszkolnej	119
6.3. Staż pracy nauczycieli a zakres indywidualizacji procesu kształcenia w aspekcie zdolności kierunkowych uczniów edukacji wczesnoszkolnej	123
6.4. Stopień awansu zawodowego nauczycieli a zakres indywidualizacji procesu kształcenia w kontekście zdolności kierunkowych uczniów edukacji wczesnoszkolnej	126
6.5. Zakres diagnozy zdolności kierunkowych a zakres indywidualizacji procesu kształcenia uczniów edukacji wczesnoszkolnej	128
6.6. Udział klasy/szkoły w dodatkowych programach/projektach edukacyjnych a zakres indywidualizacji procesu kształcenia w kontekście zdolności kierunkowych uczniów edukacji wczesnoszkolnej	135
6.7. Liczebność klasy a zakres indywidualizacji procesu kształcenia z uwzględnieniem zdolności kierunkowych uczniów edukacji wczesnoszkolnej	139
6.8. Wybrane programy edukacji wczesnoszkolnej i pakiety edukacyjne, na jakich pracują uczniowie, a zakres indywidualizacji procesu kształcenia	141
6.9. Wyposażenie sali lekcyjnej w media i materiały dydaktyczne a zakres indywidualizacji procesu kształcenia uczniów edukacji wczesnoszkolnej	145
6.10. Wielkość miejscowości (liczba ludności) a zakres indywidualizacji procesu kształcenia uczniów edukacji wczesnoszkolnej	147
6.11. Podsumowanie wyników badań ankietowych	148
7. Osiągnięcia w obszarach poszczególnych zdolności kierunkowych uczniów klas pierwszych uczestniczących w badaniu i czynniki mogące je determinować	150
7.1. Zdolności kierunkowe reprezentowane przez uczniów klas pierwszych uczestniczących w badaniu	150
7.2. Zakres indywidualizacji procesu kształcenia ze względu na zdolności kierunkowe uczniów a osiągnięcia szkolne uczniów	160

7.3. Płeć uczniów a osiągnięcia szkolne	169
7.4. Profile inteligencji wielorakich nauczycieli klas pierwszych uczestniczących w badaniu a osiągnięcia szkolne uczniów	172
8. Podsumowanie i wnioski z analizy wyników badań własnych	177
Aneksy	186
Bibliografia	205
Shrnutí	217
Summary	219

Wstęp

W ślad za stale zachodzącymi w świecie zmianami ciągły rozwój musi następować również w sferze edukacji. Konieczne są transformacje umożliwiające kształcenie gotowych do życia w dobie nieustającego postępu ludzi, świadomych własnych zdolności i gotowych do intencjonalnego ich wykorzystywania w podejmowanej działalności. Dlatego tak ważnym zadaniem jest rozpoznawanie i wspieranie mocnych stron dzieci, stawianie im zadań i wyzwań umożliwiających rozwój ich zdolności, czego świadomość mają zarówno badacze, jak i praktycy aktywni w obszarze edukacji¹. Takie działanie zwiększa szanse dzieci na osiągnięcie sukcesu, wpływa pozytywnie na poczucie własnej wartości, wiarę w siebie i swe możliwości. Wykorzystując odkryte u dziecka zdolności, można mu pomóc także w tych obszarach, w których napotyka trudności. To przekonanie stało się fundamentem podjętych przeze mnie działań badawczych.

Za podstawę badań przyjęto teorię inteligencji wielorakich Howarda Gardnera, zgodnie z którą poznawczą kompetencję czy sprawność człowieka najlepiej opisuje się w kategoriach zbioru zdolności, talentów czy też umiejętności umysłowych, nazywanych inteligencjami (językową, matematyczno-logiczną, wizualno-przestrzenną, ruchową, muzyczną, przyrodniczą, interpersonalną, intrapersonalną). Każdy człowiek ma wszystkie te umiejętności, jednak różny jest stopień ich nasilenia i pojawiające się pomiędzy nimi połączenia². W związku

¹ O czym świadczą m.in. publikacje: A.E. SĘKOWSKI: *Osiągnięcia uczniów zdolnych*. Lublin, Towarzystwo Naukowe KUL 2000; *Psychologia zdolności. Współczesne kierunki badań*. Red. A.E. SĘKOWSKI. Warszawa, PWN 2004; D. CZELAKOWSKA: *Inteligencja i zdolności twórcze dzieci w początkowym okresie edukacji*. Kraków, Impuls 2007; W. LIMONT: *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować*. Sopot, GWP 2012; M. TARASZKIEWICZ, A. KARPA: *Jak wspierać zdolnego ucznia?*. Warszawa, WSiP 2009.

² H. GARDNER: *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*. Poznań, Media Rodzina 2002, s. 35; a także: H. GARDNER, M.L. KORNHABER, W.K. WAKE: *Inteligencja. Wielorakie perspektywy*. Warszawa, WSiP 2001; H. GARDNER: *Inteligencje wielorakie. Nowe horyzonty w teorii i praktyce*. Warszawa, Laurum 2009.

z tym indywidualizacja, a także różnicowanie procesu kształcenia staje się coraz istotniejszym zadaniem, wymagającym diagnozowania zdolności uczniów oraz sprawdzania i stosowania w praktyce urozmaiconych, innowacyjnych metod i form pracy pedagogicznej.

Pojęcie indywidualizacji czy też różnicowania procesu kształcenia jest definiowane przez różnych autorów³, a sposoby indywidualizacji procesu kształcenia weryfikowali empirycznie liczni badacze⁴. Opisane w ich pracach spostrzeżenia i wnioski stanowią inspirację do dalszych poszukiwań badawczych.

Zdaniem Gardnera, prawdziwą przeszkodą we wprowadzaniu *nauczania skoncentrowanego na jednostce* nie jest ograniczenie finansowe ani niedostatek wiedzy, ale brak woli realizacji tego pomysłu⁵. Dlatego jednym z zadań podjętych w niniejszej pracy jest ukazanie, że indywidualizacja procesu kształcenia uwzględniająca zdolności kierunkowe uczniów (profile inteligencji wielorakich) jest możliwa i jak najbardziej wskazana. Dowodzą tego wprowadzane już innowacje pedagogiczne. Wśród nich można wskazać programy realizowane w polskich szkołach podstawowych na poziomie edukacji wczesnoszkolnej, takie jak projekt „Pierwsze uczniowskie doświadczenia drogą do wiedzy” czy projekt systemowy Ministerstwa Edukacji Narodowej „Indywidualizacja procesu nauczania i wychowania uczniów klas I—III”.

Warto pamiętać, że rok szkolny 2010/2011 został przez Ministerstwo Edukacji Narodowej ogłoszony Rokiem Odkrywania Talentów. W odniesieniu do tej inicjatywy ówczesna Minister Katarzyna Hall podkreślała, że: „Zdolności, zainteresowania, możliwości poszczególnych uczniów są różne. Różnym dzieciom potrzebne są różne drogi edukacyjne. Misją szkoły jest pomóc wszystkim dzieciom w rozwijaniu ich talentów i umiejętności. Tylko szkoła nastawiona na wsparcie każdego dziecka w jak najpełniejszym rozwinięciu jego możliwości i zdolności zminimalizuje ryzyko zgubienia po drodze *diamentów*, a tymi wyłowionymi odpowiednio się zajmie. Odkrywajmy zatem talenty i pasje, rozbudzajmy zainteresowania dzieci i miejmy do tego jak najbardziej pozytywne, przyjazne nastawienie”⁶. Jest to zgodne z tym, że każdy człowiek stanowi jedyną w swoim rodzaju indywidualność, charakteryzującą się specyficznym

³ Zob. m.in.: K. KULIGOWSKA: *Problemy indywidualizacji nauczania*. Warszawa, WSiP 1975; R. WIĘCKOWSKI: *Nauczanie zróżnicowane*. Warszawa, Nasza Księgarnia 1975; T. LEWOWICKI: *Indywidualizacja kształcenia. Dydaktyka różnicowa*. Warszawa, PWN 1977; L. PREUSS-KUCHTA: *Indywidualizacja w praktyce dydaktycznej*. Słupsk, Wyższa Szkoła Pedagogiczna 1996.

⁴ Zob. m.in.: R. WIĘCKOWSKI: *Problem indywidualizacji w nauczaniu*. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1973; T. LEWOWICKI: *Psychologiczne różnice indywidualne a osiągnięcia uczniów*. Warszawa, WSiP 1975; I. CZAJA-CHUDYBA: *Odkrywanie zdolności dziecka. Koncepcja wielorakich inteligencji w praktyce przedszkolnej i wczesnoszkolnej*. Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej 2005; S. GRZEGORZEWSKA: *Różnicowanie kształcenia w klasach początkowych*. Kraków, Impuls 2009.

⁵ H. GARDNER: *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce...*, s. 118—120.

⁶ K. HALL, www.roktalentow.men.gov.pl (data dostępu: 03.02.2011).

dla siebie zestawem cech, zachowań, nawyków oraz umiejętności, predyspozycji i preferencji. Ludzie zawsze zwracali uwagę na występujące między nimi różnice, o czym świadczą badania i publikacje dotyczące tego zagadnienia⁷. Wielkim wyzwaniem dla współczesnej edukacji jest przekształcenie w czyny wzniosłych słów i deklaracji dotyczących konieczności indywidualizacji procesu kształcenia. Dlatego warto kontynuować poszukiwania takich rozwiązań edukacyjnych, które będą uwzględniały występujące między ludźmi różnice indywidualne, dotyczące także zdolności.

Zdaniem Charlesa Gallowaya: „Są kwestie, które my wszyscy, zajmujący się nauczaniem powinniśmy rozumieć: [...] celem nauczania jest optymalne uczenie się każdego ucznia z osobna, a zatem wiedza o tym, na czym polegają różnice między uczniami, jest warunkiem wstępnym zindywidualizowanego podejścia”⁸. W związku z tym motywację do przygotowania tej książki oraz realizacji przedstawionego w niej projektu badawczego stanowiła wiara, że jest to przedsięwzięcie, które podkreśli konieczność indywidualizacji procesu kształcenia, ukáže czynniki sprzyjające indywidualizacji, a także przyczyni się do popularyzacji w polskim szkolnictwie *nauczania skoncentrowanego na jednostce*. Aktualna obecnie problematyka indywidualizacji procesu kształcenia stała się impulsem do przygotowania koncepcji badań, która ukazuje konieczność stosowania strategii triangulacji w procesie diagnostycznym. Dlatego badania zostały przeprowadzone z zastosowaniem różnych metod i technik, narzędzi oraz perspektyw badawczych, weryfikujących się wzajemnie. Tekst ukazuje wartość diagnozy na podstawie oceny w kontekście, w trakcie naturalnego zaangażowania się jednostki w proces uczenia się, z wykorzystaniem interesujących i motywujących do wysiłku materiałów. Celem książki jest również zachęcenie do dostrzegania zdolności w każdym dziecku. Praca z uczniem wybitnie zdolnym jest niezwykle ważna, ale nie można przy tym zapomnieć, że tkwiący w każdym człowieku potencjał trzeba zauważyć i pomóc mu się rozwinąć.

Oddana do rąk Czytelnika publikacja stanowi zestawienie wybranych zagadnień teoretycznych oraz fragmentów badań. Zaprezentowano w niej rozważania definicyjne prowadzone wokół zawartych w tekście pojęć i zagadnień oraz przykłady działań silnie ukierunkowanych na indywidualizację procesu kształcenia, dobrych praktyk i miejsc, które stanowią inspirację do działania i są wzorami godnymi naśladowania. Poruszona została również kwestia zdol-

⁷ Zob. m.in.: *Czynniki różnicujące szanse edukacyjne dzieci w młodszym wieku szkolnym*. Red. H. MOROZ. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 1988; A. MATCZAK: *Z badań nad różnicami indywidualnymi w zakresie zdolności*. W: *Różnice indywidualne: możliwości i preferencje*. Red. J. STRELAU, W. CIARKOWSKA, E. NĘCKI. Wrocław—Warszawa—Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1992; J. STRELAU: *Psychologia różnic indywidualnych*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2006.

⁸ Ch. GALLOWAY: *Psychologia uczenia się i nauczania*. T. 2. Warszawa, PWN 1988, s. 162.

ności i uzdolnień uczniów. W pracy ukazano założenia teorii inteligencji wielorakich Howarda Gardnera, jej zastosowanie w praktyce edukacyjnej w Polsce i na świecie oraz przykłady programów edukacyjnych inspirowanych tą teorią. Przedstawiono wybrane wyniki dotychczas prowadzonych badań empirycznych związanych z tą tematyką. Uwzględniono także opis głosów krytycznych kierowanych w stronę teorii Gardnera. Informacje dotyczące teorii inteligencji wielorakich oparte są na analizie polskiej i zagranicznej literatury. Zasadniczą część pracy stanowi opis wyników badań własnych, na który składa się analiza danych pochodzących z badań ankietowych (część pierwsza badań) oraz danych uzyskanych na podstawie badań diagnostycznych, prowadzonych w dwóch klasach pierwszych szkoły podstawowej (część druga badań). Pracę zamyka podsumowanie i prezentacja wniosków z analizy badań własnych.

Za motywowanie mnie do pracy badawczej, cenne wskazówki i naukowe wsparcie dziękuję Panu Profesorowi Stanisławowi Juszczykowi. Pragnę podziękować Pani Profesor Katarzynie Krasoń za inspirowanie mnie do poszukiwań na gruncie pedagogicznym, a także pobudzenie mojej refleksyjności. Słowa podziękowania kieruję również w stronę Pani Profesor Małgorzaty Suświłło, będąc szczególnie wdzięczną za cenne uwagi i spostrzeżenia, które zmotywowały mnie do spojrzenia na zrealizowany projekt badawczy z innej perspektywy. Pani Profesor Elżbiecie Jaszczyszyn składam podziękowania za wskazówki dotyczące korekty autorskiej tekstu. Dziękuję też wyjątkowym nauczycielkom uczestniczącym w badaniach — Pani Magdalenie Kosior-Wrońskiej oraz Pani Barbarze Skrobacz — za otwartość na innowacje i odwagę zaangażowania się w zaproponowane działania.

Magdalena Christ

*Individualizace procesu vzdělávání
žáků raně školní výchovy*

*Pojetí z perspektivy mezilidských rozdílů
v oblasti oborových schopností*

Shrnutí

Inspiraci ke zpracování prezentovaného tématu představovala teorie rozmanitých inteligencí Howarda Gardnera, na jejímž základě se kognitivní kompetence či způsobilost člověka stanovuje v kategoriích souboru schopností, talentů nebo také rozumných dovedností nazývaných inteligencemi. V práci autorka porovnávala vybrané teoretické problémy s částmi výzkumů a provedla definiční úvahy v oblasti pojmů a problematiky, které se objevují v pojednání. Dále se soustředila na příklady iniciativ silně zaměřených na individualizaci procesu vzdělávání, správných postupů a míst, která představují inspiraci k činnosti a jsou vzory hodnými následování, dále se dotkla otázky schopností a nadání žáků.

Teoretická část se zaměřila na předpoklady Gardnerovy teorie rozmanitých inteligencí, na její uplatnění ve vzdělávací praxi v Polsku a ve světě, autorka také uvedla příklady vzdělávacích programů inspirovaných touto teorií. Byly předloženy výsledky dosavadních prováděných empirických výzkumů spojených s tímto tématem, rovněž se zřetelem na uvedení názorů polemizujících s Gardnerovou teorií. Informace o teorii rozmanitých inteligencí byly založeny na analýze polské a zahraniční literatury.

Zásadní součástí práce představuje popis výsledků vlastních výzkumů, které tvoří analýza dat pocházejících z anketních průzkumů a z dat získaných na základě diagnostických výzkumů prováděných v prvních třídách základních škol.

Publikace je určena širokému spektru příjemců — teoretikům i praktikům — badatelům, učitelům, studentům humanitních a společenských věd.

Magdalena Christ

*The Individualization of the Educational Process of
Early School Students*

*Considered from the perspective of interpersonal differences
concerning directional abilities*

Summary

The presented subject was inspired by Howard Gardner's theory of multiple intelligences, according to which human cognitive competence or agility is best described in terms of a set of abilities, talents or mental skills, commonly referred to as intelligences. The theoretical topics of choice were juxtaposed with excerpts of research, while definitional considerations were closely connected to the terms and issues included in the coverage. The paper contains the elaboration on instances of initiatives strongly oriented towards the individualization of the educational process, good practices and places which inspire to take action and which constitute shining examples, and later focuses on students' talents and skills.

The theoretical part presents the assumptions of Gardner's theory of multiple intelligences, its application in educational practice in Poland and abroad, and also examples of educational programs inspired by this theory. It also shows the selected results of related empirical research conducted so far, including the voices of criticism aimed at Gardner's theory. The pieces of information concerning the theory of multiple intelligences were based on the analysis of Polish and foreign literature. The fundamental part is constituted by the description of the results of own researches, composed of the analysis of data gathered from opinion polls and obtained from diagnostic examinations conducted in first-grade classes of primary school.

The paper is addressed to a broad spectrum of readers — theorists and practitioners — researchers, teachers, students of liberal arts as well as social science.

Redakcja: Barbara Malska
Projekt okładki: Anna Gawryś
Redakcja techniczna: Barbara Arenhövel
Korekta: Lidia Szumigala
Łamanie: Edward Wilk

Copyright © 2015 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-8012-431-8

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-8012-432-5

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 13,75 Ark. wyd. 17,0.

Papier offset kl. III, 90 g Cena 22 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław